

Zászkaliczky Márton (Károli Gáspár Református Egyetem)
A Bocskai-felkelés politikai diskurzusai
Egy kutatási projekt módszertani és eszmetörténeti tanulságai

2021. november 3. 10 óra, NKE Politika- és Államelméleti Kutatóintézet

A Bocskai-felkelés politikai eszmetörténete tekintetében hagyományosan két megközelítést tudunk elkülöníteni a historiográfiában. Az egyik, az Eckhart Ferenc jog- és alkotmánytörténész nevéhez köthető irányzat a középkori jogban, a *nemesi alkotmányosságban* látja a Bocskai-felkelés ideológiai bázisát, amely az Aranybulla ellenállási záradékára, valamint a Tripartitum hasonló részeire való hivatkozásokban nyilvánul meg leginkább. A szakirodalom már hosszú évtizedek óta feltárta és részleteiben is bemutatta egy ettől eltérő érvelést, mégpedig a *kálvini teológia* és annak ellenállástana felhasználását a Bocskai-felkelés dokumentumaiban. A leginkább Benda Kálmán nevéhez köthető megközelítés elsősorban magán- és a hivatalos levelek, valamint kegyességi írárok elemzésével mutatta be a meglátása szerint Kálvintól származó teológiai meggyőződést, mint a rendi érvelés melletti lehetséges eszmei alternatívát. Azt persze senki sem állította, hogy utóbbi minden tekintetben alternatívája lett volna az előbbinek, mivel Bocskaiék a kálvini elképzeléseket politikai és taktikai okból nem is alkalmazhatták nyíltan az azokat nyilvánvalóan elutasító katolikus uralkodó és udvara irányában. Eszmetörténeti szempontból fontos historiográfiai sajátosság azonban, hogy a kálvini teológia jelenlétét hangsúlyozók a lutheránus teológia politikai álláspontját nem vették figyelembe, mivel véleményük szerint az a feltétlen engedelmességet és legfeljebb passzív engedetlenséget hirdető pozíciót képviselte, és ezért nem volt alkalmas egy nemzeti felkelés ideológiai megalapozására. A rendi és a kálvini értelmezések kettőssége napjainkig fennmaradt a magyar történeti közvélekedésben, miközben az európai politikai eszmetörténet már évtizedek óta hangsúlyozza, hogy a lutheránus politikai teológia kezdte el a politikai ellenállás teológiai igazolását lefektetni már valamikor az 1520-es évek végén, mégpedig egyrészt a középkori birodalmi alkotmányosság alapelveinek protestáns újraértelmezésével, másrészt a római jog és természetjog alapján megfogalmazott – akkori formájában sokak által megkérdőjelezett – önvédelemi jog hangsúlyozásával, illetve az ezekből létrehozott hibrid elmélet kidolgozásával.

Az a megfontolás ugyanakkor, miszerint a kálvini politikai teológiát Bocskai hívei nem használhatták a prágai udvarral folytatott kommunikációjuk során (és a jellemzően külföldnek szóló diplomáciai üzeneteikben sem), elvezetett ahhoz az idővel közhellyé váló megállapításhoz, amely elválasztotta a *belső és a külső kommunikáció* beszédmódjait. Eszerint a mozgalom tagjainak egymás közötti kommunikációja a kálvinista politikai gondolkodásra épült, a kifelé irányuló kommunikáció során az Aranybullára, az ősi jogokra és az ország törvényeire hivatkoztak, vagyis középkorias rendi érvelést használtak. Már kutatásunk elején is felfigyeltünk arra, hogy a politikai nyelvezetek Bocskai-kori térképe ennél összetettebb képet mutat, vagyis a belső kommunikációt egyszerre jellemezte a szokásjogi érvelés és valamilyen protestáns teológiai elképzelés, amely lehetett akár kálvini, akár lutheránus. A kifelé irányuló kommunikációban pedig egyaránt hivatkoztak az ősi szabadságokra, valamint a protestáns érvelést helyettesítő, többnyire természetjogra vagy római jogra visszavezethető elvekre. Mindebből természetesen következett egyrészt, hogy a kétpólusú kommunikáció idővel *hárompólusúvá* bővült, másrészt, hogy a diskurzusok ritkán jelentkeztek tiszta formában, mindig valamilyen *kevert vagy hibrid* alakot vettek fel. A szerencsi gyűlés szónokai például hibrid érvelést használtak, amikor azt állították, hogy Bocskait az Isten küldte a nemzet felszabadítására és az ősi szabadságok visszaállítására, vagyis az Isten által küldött szabadító nemcsak az igaz hitért, hanem „az ország alkotmányos jogaiért” is harcolt. Eközben a felkelés igazolói „kifelé” is igen gyakran hivatkoztak az ország törvényeire, szokásaira, vagyis az ország ősi szabadságaira, de felekezeti elfogult érvek helyett számos esetben természetjogi érvet kapcsoltak hozzá. Az *érveléstípusok fúziója* a Bocskai-felkelés egyik nem túlbecsülhető fejleménye, amely messzemenő következményekkel járt a politikai eszmetörténet magyarországi alakulására nézve.

Előadásomban igyekszem nagyon vázlatosan bemutatni milyen politikai diskurzusok azonosíthatók a Bocskai-felkelés idején, és azok milyen kulcsszövegekben találhatóak meg. Természetesen azt az alapkérdést is illene tisztázni, léteztek-e egyáltalán politikai beszédmodok a Bocskai-felkelés politikai kommunikációjában és azok mennyiben haladták meg egy adott retorikai vagy tematikai repertoár tendenciózus felhasználását; illetve azt is, a jogi és teológiai szókincs tipikus helyzetekre jellemző alkalmazása mennyiben tekinthető politikai beszédmodnak. Politikai diskurzusok ugyanis – amennyiben nem tisztán elméleti igényűek – elsősorban politikai cselekvéshez kapcsolódnak, és ebben a tekintetben a szövegaktus- vagy beszédaktus-modelleken keresztül is értelmezhetők, összességük pedig a hagyományozódó politikai praxissal együtt alkotja a politikai hagyományt. A magyarországi protestáns politikai gondolkodás történetében kulcsfontosságú fejlemény, hogy a Bocskai-felkelés szövegei már nem csupán vagy nem elsősorban a teológiai és egyházi viták következményei és termékei, hanem politikai konfliktusok kifejezői, eszközei és terepei. Politikai nyelvekről viszont akkor beszélhetünk, ha egy adott politizáló közösség állandónak tűnő nyelvi konvenciókat hoz létre véleménye kifejtésére, és ezek a konvenciók egy adott kommunikációs csatorna, esetleg egy (vagy több) politikai műfaj sajátjává válnak. A fenti megfontolások fényében a következő politikai vitákat lehet elkülöníteni, amelyek mindegyike azzal a lehetőséggel kecsegtet, hogy önálló politikai beszédmodokat lehet bennük felismerni vagy elkülöníteni, természetesen sohasem tisztán vagy önállóan.

1. A királyság természetéről szóló viták
2. A felső-magyarországi városok és a rekatolizációs törekvések
3. Bocskai mint isteni szabadító
4. Az önvédelem diskurzusai
  - a. „Ósi alkotmányosság”
  - b. Természetjog, római jog

Ajánlott irodalom:

Záskaliczky Márton, "A Bocskai-felkelés politikai nyelvei" In Kármán Gábor: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarorszáján* (2019) pp. 11-84.

Különösen ajánlott: a módszertani bevezető (9-18), valamint az "Isteni kiválasztás - Bocskai mint szabadító" (41-56), illetve "Az un. szerencsi kiáltvány" (62-80) fejezetek.

[Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarorszáján](#)
[Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez, I.](#)
[Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez, II.](#)